

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 136 2015

I distribution:
Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)

Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2016 och för recensioner 1 september 2016. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-35-3

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2016

Sandra Mischliwicz, *”Att uppfinna ord”. Kindheit als Strategie der Weltaneignung in der schwedischen Arbeiterliteratur der 1930er Jahre* (Wissenschaftliche Schriften der WWU Münster, Reihe 12, 11). Monsenstein und Vannerdat Wissenschaft. Münster, Westfalen 2014.

Sandra Mischliwicz avhandlingsarbete har utförts vid institutionen för skandinavistik i Münster, med en svensk handledare men inom tysk akademisk tradition. Det senare innebär vissa skillnader jämfört med det svenska systemet. Den formella ordningen avviker genom att disputationen inte är öppen utan äger rum inom lyckta dörrar inför en examinatorskommitté. Vidare är handledaren även examinator, som i denna egenskap föreslår betyg. Därmed är denne mindre lämpad som recensent i *Samlaren*, även om han, som i detta fall, är svenskspråkig. Av detta skäl har recensionsuppdraget gått till en extern granskare. Vidare är kraven på en doktorsavhandling i Tyskland betydligt högre än i Sverige, både vad gäller omfång och kvalitet. Mischliwicz avhandling omfattar 565 sidor, är utomordentligt grundlig och även stoffrik. Min granskning i det följande tar hänsyn till de tyska kraven, men avser också traditionellt svenska krav på stringens, analytisk skärpa och problemmedvetenhet. Närmast följer en innehållsöversikt, därefter en kritisk granskning, och som avslutning ett sammanfattande omdöme. Alla översättningar av citat ur den tyska texten är mina.

Avhandlingens område är som framgår av titeln barndomsskildringar i svensk arbetarlitteratur från 1930-talet, den så kallade guldåldern för arbetarlitteratur. De texter som ägnas speciell uppmärksamhet är Harry Martinsons *Nässlorna blomma* (1935) och *Vägen ut* (1936), Moa Martinsons Mia-trilogi (1936–1939), Ivar Lo-Johanssons *God natt, jord* (1933), samt Eyvind Johnsons *Romanen om Olof* (1934–1937), men även andra verk diskuteras. Miljön är främst landsbygden och skogen; staden och industriarbetet aktualiseras inte som annat än sinnebild för framtiden och moderniteten. Det specifika texturvalet motiveras av behovet att täcka både modernism (*modernismus*) och realism (*realismus*), med Harry Martinson och Eyvind Johnson respektive Moa Martinson och Ivar Lo-Johanson som särskilt tydliga exempel. Utgångspunkt (*Ausgangspunkt*) för undersökningen är att de undersökta verken i avhandlingen inte ses som livsberättelser (*Lebenszeugnisse*) utan som skrivstrategier (*Schreibstrategie*) (2). Detta är samtidigt vad

jag uppfattar som avhandlingens huvudtes. Denna kompletteras med ytterligare ett antal teser, samt frågor. Avhandlingen blandar teoretisk diskussion med deskriptiva och analytiska passager. Ungefär hälften av sidorna ägnas presentation av olika teoretiska, idémässiga och sociala förutsättningar – ett exempel på den typ av grundlighetsambition som präglar avhandlingen.

Avhandlingen är disponerad i sex hierarkiskt strukturerade kapitel, med upp till fyra undernivåer. Kapitel ett presenterar teser och frågeställningar, tidigare forskning, samt material och metodik, innefattande även begreppsdefinitioner. De teser som ska drivas (2–3) är, som nämnts, ett flertal, varför en systematisk uppställning kan vara klargörande: 1) att barndomsskildringarna utgör skrivstrategier snarare än livsberättelser, 2) att barnet i dessa texter representerar arbetarklassen, 3) att texterna använder sig av motivet ”det goda barnet”, som även får inbegripa arbetarbarnet, därtill inom ramen för dess klassammanhang (*innerhalb von Diskursen der Klasse*), 4) att texterna a) framställer ett sammanhang mellan subjektet och dess språkförmåga (*Sprachfähigkeit*), samt b) visar hur barnet förvärvar sin språkförmåga och därvid självreflexivt bearbetar (*verhandelt*) sin egen litterära position.

De frågor som ställs i samband med teserna (2–3) är ännu flera: 1) hur texterna konstruerar barn domen och vilken betydelse den litterärt konstruerade barndomen får i texterna, det vill säga, hur dessa barndomskonstruktioner (*Kindheitskonstrukte*) bearbetar politiska och samhällsrelaterade debatter och positioner, 2) hur texterna arbetar med barnmotivet och barnets perspektiv och position, 3) hur texterna använder motivet ”det goda barnet” och utgestaltar (*ausgestaltet*) det vidare inom ramen för ett klassammanhang (*innerhalb eines Klassenkontextes weiter ausgestalten*), 4) i vad mån och på vilket sätt användningen av ett barn som huvudkaraktär nyttjas som politisk strategi, som gör det möjligt att föra in klassspecifika teman i en borgerlig litteraturkanon, 5) i vad mån den undersökta litteraturen går i dialog med, opererar inom, diskuterar och gestaltar diskurser som konstituerar och konstitueras av klass, liksom även ålder, och kön, 6) hur frågor om subjekt och identitet diskuteras inom texterna. En uppgift för granskningen är att ta ställning till i vad mån och på vilka sätt dessa teser stöds och frågorna bearbetas och / eller besvaras.

Avhandlingens huvudtes om livsberättelsen som skrivstrategi verkar delvis vara en reaktion mot inriktningen på självbiografi och borgerlig bildningsroman i tidigare forskning. Mischliwicz forskningsöversikt är en ganska skarp uppgörelse med vad hon beskriver som ensidighet och försummelse av andra både tematiska betydelser, identitetspolitiska perspektiv och konstnärliga grepp i texterna, liksom även deras förhållande till bredare ideologiska kontexter som klass. Inte ens en textanalytiskt inriktad monografi som Bengt E. Andersons Harry Martinson-avhandling *Att rannsaka en barndom* (2000) slipper undan. Därmed skapar Mischliwicz utrymme för sitt forskningsbidrag, vilket onekligen bidrar med nya perspektiv. Samtidigt är hon i den löpande framställningen generös med hänvisning till tidigare arbetarlitterär forskning och använder sig gärna och adekvat av den.

Efter en beskrivning av materialet och arbetets uppläggning följer ett metodavsnitt, ägnat att klargöra i synnerhet det barnperspektiv texterna anlägger samt begreppen diskurs och diskursanalys som styrande i tillvägagångssättet. Med diskurs avses i Michel Foucaults och Judith Butlers anda en performativ praktik, som omfattar tänkande, skrivande och handlande, och som skapar de objekt som praktiken behandlar. Undersökningen koncentreras på hur diskurser bearbetas inom texterna, men också på hur texterna själva konstitueras av diskurser och samspel mellan diskurser, så kallade *interdiskurser* (19 f.). Litteratur definieras här som en interdiskurs där delar av andra diskurser deltar utan att kunna avgränsas från varandra. Litteraritet är därför ingen särskiljande egenskap, utan en diskursiv akt, genom vilken texten ifråga dras in i en estetisk diskurs, som bestäms av särskilda regler. Det betyder också att inte alla texter med anspråk på litteraritet får tillgång till gällande estetisk diskurs, eller med andra ord släpps upp på den så kallade litterära parnassen. Detta har sin särskilda betydelse vad gäller utomkanoniska texter på 1930-talet, som exempelvis arbetarlitteratur.

Avhandlingens textanalys avser bland annat att undersöka hur texterna uppvisar de språkliga mekanismerna för tillgång till diskurser (24). I det sammanhanget behandlas också den subjektproblematik som texterna bearbetar. Avhandlingens subjektbegrepp baseras på Butlers performativa subjekt, vilka, enligt Mischliwicz' beskrivning, framskapas diskursivt genom språket (25), och diskursen själv kan bara förändras genom diskursiva regler (25). Förenklat uttryckt: subjekt blir till genom be-

nämningar som hör till olika typer av diskurser, och förändring av subjektet är möjlig enbart genom byte av benämning, vilket i sin tur försvåras av de regler som styr diskursen. Butlers perspektiv kompletteras med Beverley Skeggs beskrivning av hur respektabilitet som diskurs påverkar subjektet språkligt (26). Liksom Butler anförs även Skeggs till stöd för uppfattningen att subjekt uppstår genom språkliga benämningar, genom vilka dessa subjekt placeras inom klass- och könsdiskurser (26). Även barndomen som sådan uppfattas i avhandlingen som en diskurs och som diskursivt konstruerad.

Kapitel två presenterar samhällliga och litterära kontexter för undersökningen. Kapitlet har huvudsakligen deskriptiv och förberedande karaktär. Uppgiften är att sätta fram utgångspunkter för analyserna. Här behandlas begreppet arbetarlitteratur och de olika ideologiska och estetiska positioner inom arbetarrörelsen som texterna sägs aktualisera. Vidare uppmärksammas författargruppen Fem unga, förhållandet mellan modernism och realism, statarskolan, samt genusfrågor inom arbetarklassen. Ett stort avsnitt behandlar barndomshistoria och olika perspektiv på barndom, framför allt skillnader mellan synen på borgerliga och proletära barn. Betydelsen av Ellen Keys bok om 1900-talet som barnets århundrade och hennes antiauktoriaära uppfostringsidéer understryks. Övergripande presenteras barndomsbegreppet som en social konstruktion ur föreställningar och normer sammankopplade med kön, klass och etnicitet (119).

Kapitel tre presenterar strategiska utgångspunkter för den undersökta litteraturen. Här behandlas paratexter, berättarstrategier för att gestalta barndom, närheten mellan barn och natur och framställningen av barnet som en bättre människa. Här utförs också förberedande textanalyser. Till förutsättningarna hör att 1930-talets arbetarlitteratur sägs skapa en syn mellan klass och identitetsbildning under barndomen. Identiteten sägs konstrueras genom de sociala rollanvisningar som barnet uppfostras med, varför klasser i avhandlingen räknas som delar av identiteten och inte enbart som en ekonomisk kategori (121). Detta synsätt understryks enligt avhandlingen av Skeggs teori om respektabilitetens betydelse för arbetarklassen, liksom i svensk forskning arbetarklassens inriktning på skötsamhet. Eftersom dessa föreställningar övertagits från borgerligheten utgör de, enligt avhand-

lingen (och Skeggs) ett hinder för klassmedvetande och kommer till uttryck som disidentifikation och dissimulation (126).

Textanalyserna behandlar hur barnperspektivet kommer till uttryck via fokalisering och återbruk av barnmotivet i delvis rousseauansk anda: barnet är natur och finner i naturen och hos djuren sin sanna frihet. Naturen framställs som en topos (199), som även innefattar förställningen om det naturgoda barnet. Det senare gäller dock enbart överklassens barn. Därför framför texterna även en indirekt kritik mot den rousseauanska andan och visar hur texternas arbetarbarn genom flykt till naturen och dess hårda villkor av liv och död får syn på sitt samhälle och ifrågasätter sina villkor, kort sagt, utvecklar en kritisk förmåga. Naturen blir i exempelvis *Nässlorna blomma* en projektyta som hjälper barnet att genomsöka samhälleliga förhållanden (208). Detta förutsätter dock ett språk, som möjliggör benämningar, vilket huvudpersonen Martin saknar i samhället, men som utvecklas när han är ensam och obemärd i naturen. Genom sådana språkhandlingar lyckas han, enligt avhandlingen, i naturen frambringa en egen identitet (s. 209).

Kapitel fyra argumenterar för barnet som arbetarens ställföreträdare i de undersökta romanerna. Barnet är en symbol för framtiden men också för undertryckta, stumma barnet. Härigenom blir barnet en ställföreträdare för arbetaren och ofta även för arbetarförfattaren, som måste skaffa sig rätt att tala (241). I ett inledande teoretiskt avsnitt behandlas samhälleliga positioner och disciplineringsmekanismer, återigen med stöd av Butlers performativa diskursteori och Skeggs respektabilitetsbegrepp, men även med Foucaults maktbegrepp och hans panoptikonmetafor (att se utan att vara sedd). Därefter undersöks hur bildning, bildningsinstitutioner, makt och kulturfrågor framställs i de valda texterna. Inte minst skolan framställs som en maktinstitution, samtidigt som den för exempelvis Martin i *Nässlorna blomma* är en frizon utanför det hårda arbetet och ett medel för både bildning och intellektuell utveckling. Kunskap ger makt och bildning framställs som medel för arbetarklassens befrielse (254). Här visas hur det tidigare beskrivna förhållandet mellan barn och vuxen överförs på förhållandet mellan arbetarklass och borgerskap. Arbetaren får del av den naturliga godhet som tillskrivs barnet, samtidigt som arbetarbarnet skildras som samhällsvarelse och bärare av den moderna framtiden.

Men också barnets kontakt med döden diskuteras, exempelvis i *Romanen om Olof*, där döden ständigt hotar mellan de rullande stockarna i flottarens farliga arbete. Även detta skapar en förbindelse mellan arbetarbarnet och den vuxne arbetaren: medelklassbarn ska traditionellt skyddas från döden, både som föreställning och verklighet, men arbetarbarnet på stockarna är lika utsatt som alla andra flottare. Samtidigt påvisas arbetets janusansikte: att levebrödet också innefattar dödsfara (385). Detta är inte vilken död som helst, utan en för arbetarklassen specifik död (386).

Vidare diskuteras språkets roll i klassammanhanget och den stora betydelse som ord och berättelser har. Språkets och klassmedvetandets utveckling visar sig inverka på varandra. Slutligen analyseras de samhälleliga roller som texterna beskriver och särskilt hur klass, kön och sexualitet fungerar som identitetsmarkörer (399). Denna intersektionalitetsaspekt uppmärksammas särskilt i analysen av Mia-trilogin, men också allmänt i en diskussion av konkurrensförhållandet mellan kvinnligt och manligt i arbetet.

Kapitel fem behandlar arbetarförfattaren och förhållandet mellan kollektiv och individ. Utgångspunkt är att arbetarbarnet genom sin position som osynlig betraktare lär sig att använda samhälleliga roller subversivt. Texterna tematiserar hur ur denna undertryckta position en potential för att tillägna sig talerätt växer fram. I samband därmed skildras hur huvudfigurerna lär sig språk och hur språket är sammankopplat med kunskaps- och maktsammanhang. Barnet träder in i dessa sammanhang och blir på så vis en representant både för arbetaren och arbetarförfattaren i deras framtid. Men hur ser denna framtid ut?

Avhandlingen framhåller hur huvudfiguren i många texter, oftast en pojke, bryter sig ur kollektivet och sin uppväxtmiljö och går sina egna, ofta ensamma, vägar. Detta har ofta tolkats som en efterbildning av den individualistiska borgerliga bildningsromanen. Men därvid beaktas, enligt avhandlingen, inte litteraturens diskursiva produktionsregler (489). Sådana kritiska tolkningar tar inte hänsyn till hur texter betingas genom dessa produktionsregler och hur de positionerar sig i förhållande till dem (489). För att släppas upp på parnassen och vinna erkännande måste författaren nämligen anpassa sig efter gällande litterära konventioner, men därigenom kan de också förändras. Kort sagt: det viktiga är inte vilka mönstren (diskurserna) är, utan

vad författaren gör med dem, argumenterar Mischliwicz. Dessutom kan själva den individuella identiteten problematiseras symboliskt, som när Mikael i *Godnatt, jord* ser hur händernas linjemönster gör avtryck på den lerjord han kramar. Med hänvisning till en analys av Sven Delblanc påpekas att leran är en sinnebild för statarens liv, som Mikael känner sig både bunden till och fången i. Författarens och skrivandets frihet kräver dock att han helt tar sig ur lerans grepp, med andra ord lämnar statarkollektivet. För honom är det staden som med sin modernitet står för den eftersökta friheten. Vidare betonas att det är bland stadens industriarbetare som arbetarrörelsen utvecklas och med den ett modernt klasskollektiv. Vägen till staden och moderniteten är också vägen till författarskapet, fortsätter avhandlingen. Staden är förknippad med bildning, litteratur och kultur, med bibliotek, böcker och läsande. Detta är av central betydelse för autodidakten.

Även andra av de undersökta romanerna slutar med ett uppbrott från stillastående till rörelse. I *Nässlorna blomma* är det dock inte sin egen klassbakgrund som Martin lämnar, utan en bondemiljö med andra värderingar än statarnas och jordarbetarnas. Som sockenbarn är han ensam i sitt slag, och därför är det inget moraliskt problem att bryta upp. Hans alternativ är dock inte staden utan havet, men havet är förbundet med staden när båtarna lägger till, exempelvis i hamnstaden Göteborg. Där framstår även Martin, enligt avhandlingen, som en sinnebild för arbetarklassen (501). I skildringen av möten med olika överklassfigurer när han kommer till Göteborg, i *Vägen ut*, tematiseras också klassmotsättningar och klasskillnader på ett helt annat sätt än i *Nässlorna blomma*, dock utan att hans klassmedvetande utvecklas; hans bristande klassmedvetande betonas (502, 504). Men genom att explicit påpeka detta placerar texten honom likafullt i ett klassammanhang, skriver Mischliwicz (505). När Martin får sin fackförbundsbok för sjöfolk känner han för första gången att han hör hemma inom ett kollektiv där han kan bli respekterad.

Även i *Romanen om Olof* är det behovet att komma bort från en kvävande miljö som driver på uppbrottet, påpekas det, framför allt Norrland och föräldrarna. De arbetskollektiv som huvudpersonen hamnar i upplever han inte som stängande, eftersom de är rörliga och ständigt på väg: flottarna, rallarna, anläggningsarbetarna. På så vis kan Olof fortsätta att röra sig, men behöver inte vara ensam. Individualitet och gemenskap ställs mot varandra,

men ingår till sist också en förening i form av solidaritet och sammanhållning (512).

Kapitlets sista avsnitt behandlar det kvinnliga arbetarbarnets motsvarande försök. Med stöd av Kristin Järvstad hävdas att det ambivalenta behovet att lämna föräldrar (moder) och familj är mer ovanligt i kvinnliga bildningsromaner, liksom strävan mot ett bestämt mål. De har också ofta ett öppet slut. Så är även fallet i Mia-trilogin. Mia liksom andra kvinnliga bildningsromanfigurer, till skillnad från de manliga, kan i mycket liten utsträckning övervinna de hinder hon möter. Flickornas sökande är ofta inriktat på att hitta en man att gifta sig med, men de blir också gång på gång besvikna. I Mia-böckerna önskar Mia att hon vore pojke, som då skulle kunna bli verkstadsarbetare och kunna röra sig fritt i samhället, utanför de sexuella fördomar som drabbar kvinnan, särskilt när hon blir gravid utanför äktenskapet. Hennes räddning blir engagemang i arbetarrörelsen. Hennes väg avviker från den konventionella även genom att hon befriar sig från gängse respektabilitetsnormer och vägrar gifta sig. Liksom för männen går hennes väg bort från bindningen till modern mot det självständiga författarskapet. Detta förblir dock kopplat till en genom modern representerad kvinnlig berättartradition (520). Intressant nog prövar Mia också sin författarförmåga i borgerliga sammanhang, när hon tjänstgör som barnflicka åt kyrkoherden. För detta ådrar hon sig kritik, men texten gestaltar på detta sätt arbetarförfattarens förhållande till borgerliga litteraturnormer och roller (521). En annan ovanlig och viktig aspekt i Mia-trilogin är det inslag av kvinnlig solidaritet, som saknas i exempelvis texter som *Bara en mor*. Genom denna solidaritet ges möjlighet att bryta sig ur en kvävande kvinnoroll. Visserligen förblir Mia som mor beroende av en man, men hon är ändå inte underkastad det moderliga kvinnokollektivets normer. Allra viktigast: Mia-trilogin beskriver ett kvinnligt subjekt som förhåller sig icke-respektabelt. Hon gifter sig inte och hon öppnar sitt hem för arbetarmöten.

Kapitel sex innefattar en sammanfattning och en utblick. Sammanfattningen återknyter inte systematiskt eller explicit till i inledningen uppställda teser och frågor och beskriver därmed inte undersökningens resultat, utan tar fram vissa punkter av mer övergripande karaktär. Framför allt styrs framställningen av arbetets viktigaste teoretiska ramverk: Butlers diskursteori och Skeggs teori om respektabilitet. Därvid betonas hur texterna betingats

av de omgivande (interdiskursiva) sociala sammanhangen rörande subjekt, klass och kön. Mest framhävs hur texternas interdiskursiva status öppnar för möjligheten att sätta olika diskurser (textsammanhang) i dialog och därmed förändra litterära konventioner. Texterna använder i det sammanhanget barnet som motiv, position och perspektiv för att etablera sin rätt att tala. Genom att använda barn som huvudkaraktärer, vilka griper tillbaka på motivet det goda barnet som en bättre människa men ett förtryckt subjekt och dessutom förbinda denna position med arbetarklassen, så blir barnet ställföreträdare för arbetaren och kan också vinna rätt att tala. Texterna använder alltså barnet och barndomen för att legitimera de i texterna hanterade ämnena. Genom denna operation överförs borgerliga föreställningar om barnets naturliga godhet och oförstördhet även på arbetarbarnet, som annars brukar uppfattas som vanartigt och farligt, liksom på arbetarklassen i dess helhet. Mot den bakgrunden griper texterna, enligt avhandlingen, tillbaka på Ellen Keys reformpedagogiska idéer och anti-auktoritära barnuppföstran. Det arbetarlitterära barnet framställs i dessa sammanhang varken som offer eller föremål för medlidande, utan som försatt i en aktiv social position med större räckvidd än det borgerliga barnets.

Vidare framhävs hur texternas subjekt söker undvika att kallas arbetare eller tillskrivas arbetaridentitet, eftersom arbetaren saknar respektabilitet i borgerskapets ögon. De tillämpar alltså, enligt avhandlingen, vad Skeggs kallar dissimulation och disidentifikation. På det sättet hindras ett klassmedvetande från att utvecklas. Samtidigt visat texterna hur kunskap och bildning kan bidra till klassmedvetandet och även till utvecklandet av en egen arbetarkultur. Därutöver visas hur solidaritet och klassgemenskap kan uppstå inom ett arbetskollektiv. Kapitel avslutas med en diskussion av möjligheter till fortsatt forskning, dels i form av jämförande studier, i första hand på nordiskt område; dels fördjupade studier av arbetarlitterära strategier med stöd av i avhandlingen använda teoretiska perspektiv och begrepp som exempelvis interdiskursivitet.

Avhandlingens omfattning och överflödande rikedom på synpunkter och stoff tvingar granskningen till vissa begränsningar. Som brukligt börjar jag med en kort diskussion av formalia, akribi och upplägg. Därefter följer kritisk granskning av metod, argumentation och sakinnehåll. Slutligen

ger jag ett sammanfattande omdöme. Före granskningen bör dock framhållas att detta är en imponerande och beundransvärd avhandling, som författaren kan känna sig stolt över.

Avhandlingens omfång och innehållsrika rikedom är imponerande, men skapar samtidigt problem med struktur, överskådlighet och argumentationslinje. Formalia är genomgående av hög kvalitet, fränsett några stavfel och omkastade bokstäver i citaten. Referenser och notapparater är fyllda; centrala begrepp är explicit om än något svårfattligt definierade. Upplägget är däremot ganska svåröverskådligt, spretigt och ibland utan tydligt fokus. Detta är inte bara en effekt av mångfalden utan också av att avhandlingen är tematiskt disponerad, vilket innebär att analyserna av samma roman sprids ut på flera ställen. Det är förmodligen enda lösningen i detta fall, men det kräver att författaren tydligt beskriver uppgiften för varje kapitel och håller sig till den. Så är inte alltid fallet i denna avhandling.

Men framför allt beror nog spretigheten på det stora antalet teser och frågor som avhandlingen har ambitionen att behandla. Inget enskilt arbete torde kunna genomföra en tillfredsställande argumentation på så många områden. Svårigheten att hålla ihop en sådan text är också avsevärd, särskilt som också stoffrikedom tillkommer. Denna svårighet hade antagligen kunnat visa sig på ett tidigt stadium under avhandlingsarbetet om författaren hade prövat att ställa upp sina teser och frågor punktvis och systematiskt i stället för inbakade i den löpande texten. Därmed inte sagt att avhandlingens slutprodukt hade behövt se ut på det sättet, men det hade åtminstone inbjudit till reflexion över mångfalden och möjligheten att rensa i den under arbetets gång. Svårigheterna speglas i det faktum att avhandlingens slutkapitel inte antagit formen av en resultat-sammanfattning där framsatta teser och frågor behandlas i tur och ordning, utan snarare av en resonerande upprepning av teserna. Ett större mått av begränsning, avgränsning och systematik och en rakare argumentation hade således varit önskvärdt.

Avhandlingens metodik kan beskrivas som en blandning av teoridiskussion och textanalys, där teorin givit stöd för ett antal teser och textanalysen baserats dels på teorin, dels på idéhistorisk sekundärlitteratur. Genom blandningen av teori och textanalys är det ibland svårt att avgöra om tyngdpunkten ligger på teorin eller texterna. Metoden inte bara tynger framställningen i onödan, utan medför också en sammanblandning av em-

piri och teori, som skapar osäkerhet kring om teorin ska belysa textanalysen, om textanalysen ska belysa teorin eller om teorin ska läsas som ett separat inskott (258–260, 263 f.). Ett sätt att skapa tydlighet vore att flytta den sekundära diskussionen till noterna, ett grepp avhandlingen också använder i andra sammanhang. Egentligen skulle teoriarsenalen överhuvudtaget behöva minskas; inte alla presenterade teorier förefaller mig relevanta för huvuduppgiften, och det är inte heller alla teorier som kommer till användning i sak.

Jag har också vissa teoretiska invändningar. Att som avhandlingen huvudsakligen beskriva klass som en identitetspolitisk fråga, allmänt och i texterna finner jag något problematiskt. Å ena sidan skildras i texterna förvisso förtrycket av arbetarbarntet även inom arbetarklassen själv som ett hot mot dess fria utveckling både som människa, klassmedlem och samhällsmedlem. Att tillhöra arbetarklassen innebär därmed att tillskrivas en förkrympt identitet. Å andra sidan framgår av texterna att de grundläggande orsakerna till denna identitetsproblematik varken är barn- eller könspositionen, eller ens arbetarpositionen, utan de egendomsförhållanden under vilka de utsatta individerna lever. De berövas inte bara livets nödtröft utan också makt, inflytande, bildning och värde. Det vore därför rimligt att vid analys av texterna skilja mellan problemgestaltning på olika plan, ideologiska respektive ekonomiska. För det skulle också behövas en omstrukturering av teoriarsenalen: lite mindre identitetspolitik – Butler och Skeggs – och lite mer ekonomisk sociologi och andra materialistiska perspektiv.

Ett mer konsekvent och genomtänkt historiskt perspektiv hade också behövts. Som det nu är förefaller flera som idéhistoriska beskrivna perspektiv sakna förankring i specifika historiska avsnitt eller tidpunkter. Det gäller exempelvis presentationen av Ellen Key och barndomshistorien (kap. 2.2.2, s. 313). Även här finns det skäl att skilja mellan olika tidsnivåer: texternas tid (1930-tal), de litterära karaktärernas tid (1910-tal), samt därutöver kanske även avhandlingens tid (2000-tal). Viktiga frågor blir då exempelvis: vilken relevans hade Ellen Keys idéer om barnets århundrade på 1930-talet och i synnerhet för 30-talets arbetarförfattare? Vilken relevans hade hon i texternas berättelser? Vilka föreställningar om barndomen och naturen präglade just 1930-talet, särskilt arbetarförfattarna? Vilka aktualiseras i texterna?

Vad gäller Key är det alltså fråga om Key-reception, i första hand på 1930-talet. Jag har inte fun-

nit några belegg för att hennes idéer om barnuppföstran skulle vara särskilt aktuella i något läger vid denna tid. Detta var ju funktionalismens och den sociala ingenjörskonstens första genomslag då makarna Myrdals familjepolitik gjorde sig gällande i offentligheten. Livsstilsfrågor som dessa behandlades gärna i den uppmärksammade tidskriften *Spektrum*, men Ellen Key verkar inte ha intresserat. Inte heller i texterna kan jag se några spår av henne. Det enda exempel avhandlingen ger är ett citat ur *Kap Farväl*, där uttrycket ”barnens århundrade” används i kursiverad form. Citatet är inte ordagrant och sammanhanget ger inte intryck av att Keys bok aktualiseras i sak, utan bara att kursiveringen markerar ironiskt återbruk av en kliché.

Liknande problem med historiska anakronismer ger användningen av Skeggs, vars empiri rörande respektabilitetsföreställningar baseras på kvinnointervjuer från sent 1900-tal. På motsvarande sätt handlar Maria Bergom Larssons refererade artikel om arbetarkvinnor om 1970-talet (71 f.). Här är det alltså fråga om i vad mån och på vilka sätt dessa undersökningar har relevans för 1930- och/eller möjligen 1910-talets arbetare, samt i vad mån de är jämförbara med det skötsamhetsbegrepp som svensk forskning diskuterat i anslutning till det tidiga 1900-talet (Ronny Ambjörnsson, Björn Horgby, Stig-Lennart Godin samt även författare som Maria Sandel). Som också påpekas i avhandlingen (253) anammades borgerliga skötsamhetsföreställningar just vid denna tid som en medveten strategi inom arbetarrörelsen i syfte att utmana den borgerliga hegemonin och skaffa arbetarklassen legitimitet för inval i parlamentet – kort sagt, för att motverka borgerliga föreställningar om arbetarklassen som en amorf djurisk massa, olämplig för parlamentariskt arbete och ovärdig medborgerliga rättigheter. Trots detta lämnar avhandlingen denna historiskt specifika strategi obeaktad i relation till Skeggs analys. Övertagandet av borgerliga skötsamhetsföreställningar och försöken att skaffa sig respekt var alltså under arbetarrörelsens genombrottsstid inte uttryck för borgerligt förtryck så mycket som för arbetarklassens strategiska kamp för konkreta politiska mål. Att i det sammanhanget, som Skeggs, beskriva skötsamhetens strategi som bristande klassmedvetenhet (disimulation) är alltså ett missförstånd.

Hur det ser ut i texterna är dock en annan sak. I den efterblivna småbonde- och statarmiljö som flera av texterna gestaltar förekommer förvisso ingen klassmedveten arbetarrörelse, som söker re-

spekt som led i en kamp för samhälleligt inflytande. Som avhandlingen också visar, skildras skötsamhetsivern där som en förtrycksmekanism inom klassen, och dessutom utbildas egna skötsamhetsnormer, som exempelvis hindrar begåvade barn från att studera. Kroppslaget är den enda prestige som är värd att söka – samtidigt som det paradoxalt ökar överklassens profit (261). Likafullt ger detta uttryck för en klassmedvetenhet, klasskänsla och rent av yrkesstolthet, som Mikael i *Godnatt, jord* också upplever sig svika, när han bryter sig ur kollektivet. Min poäng här vad gäller skötsamhet och respektabilitet är att avhandlingen på sina olika nivåer arbetar med förenklingar som inte gör vare sig texterna eller problematiken rättvisa. Motsvarande historiska nyanseringar och skillnader mellan nivåer skulle också behövas vad gäller synen på barndomen. När, var och hur diskuterades barndomen på 1930-talet; hur förhåller sig dessa diskussioner till de föreställningar om barndom som gestaltas i texterna och var i historieskrivningen om barndomen landar dessa båda ”diskurser”?

Ytterligare en metodaspekt att kommentera är att avhandlingen inte alltid skiljer mellan faktisk (reell) och implicit (tilltänkt, postulerad) läsare, eller annorlunda uttryckt: mellan textens strategier och läsarens reaktioner. Mischliwicz talar ofta om ”läsarens” reaktioner utan att klargöra om det handlar om en strategi från textens sida eller en faktisk läsares faktiska reaktioner (till exempel 191, 192 och 262). I nämnda fall är det inte självklart att varje faktisk läsare verkligen instämmer.

På samma plan ligger vad som brukar kallas ”the intentional fallacy”: att författaren tillskrivs en psykologisk avsikt, när allt som framgår är att hen de facto använt ett visst grepp eller tillvägagångssätt. Så exempelvis när det i avhandlingen hävdas att texterna använder barnet som symbol och nyttjar idéhistoriska antaganden om barndom för att strategiskt sätta in barnperspektivet och därigenom göra barnet dels till symbol för framtiden, dels till undertryckt subjekt (241). Genom den finala konjunktionen ”för att” (*um...zu*) tillskrivs författarna inte bara en praxis eller texterna en funktion – författarna tillskrivs också en avsikt, som aldrig beläggs. Med det menar jag inte att någon sådan avsikt inte kan föreligga, bara att det inte visats. Jag menar inte heller att avhandlingsförfattaren själv avsett att hävda en final ståndpunkt, bara att den finala konjunktionen i detta fall är vanskelig. I detta fall hade det konsekutiva ”så att” (*so...dass*) varit problemfritt. Eftersom konjunktioner betecknar

logiska förhållanden är det viktigt att besinna sig på dem; det är min huvudpöäng i detta sammanhang.

På det mer innehållsliga planet kan vissa analyser och tolkningar ifrågasättas. I anslutning till en diskussion om ”marginalisering” som honnörssord tas Johan Svedjedals TFL-artikel ”Utanför marginalen” (2000) upp (140). Artikelns diskuterar litteraturvetenskapens marginaliserade ställning, och enligt avhandlingen är artikelns ”Fazit” att inga litteraturvetenskapliga metoder har någon majoritet bakom sig och de i så måtto alla är marginaliserade. Men detta är inte artikelns facit. Utgångspunkt är ämnets legitimitetskris, vilken betingas av att det förvandlats till ett ”teoretiskt muskelberg” som utvecklats en enorm apparat i det enda syftet att begå textanalys. Begrepp som ”påverkan”, ”sociala förklaringar” och ”författarintention” har bantats bort. Svedjedals facit är att vad han uppfattar som ämnets existensberättigande försvunnit, nämligen att ”söka orsaksförklaringar” – ”att förklara hur litterära verk har kommit till, förmedlats och överlevt” (”Utanför marginalen” 57); allt annat kan litteraturkritik och essästik klara. I sökandet efter orsaksförklaringar är textteori, tolkning och strukturanalys bara medel för detta mål. Litteraturvetenskapens vetenskapliga uppgift ligger därför varken i texten eller i marginalen; den ligger utanför bådaderna, enligt Svedjedal. Redan genom sin titel är Svedjedals artikel därmed och ironiskt nog ett angrepp på den textanalytiska typ av litteraturforskning som Mischliwicz avhandling (och även recensentens forskning) representerar. Jag är inte säker på att avhandlingsförfattaren upptäckt det.

Mina övriga exempel gäller själva textanalyserna. I samband med *Godnatt, jord* betonas Mikaelns förmåga att sätta sig över irrationella fördomar och omotiverade förbud. Så till exempel när han trots förbud besöker den tbc-sjuka Olle: han ”sätter sig över en irrationell samhällelig rädsla”, enligt avhandlingen (191). Han är förbjuden att nära sig sjukstugan men ”drogs dit av hemliga krafter”, som det heter i romanen (*Godnatt, jord* 95). Men det är alltså inget rationellt beslut, utan en drift, ”lusten att trotsa sjukdomen”, heter det vidare (95). Förbudsöverträdelsen är dessutom bara temporär. Besöket slutar med att Mikael flyr därifrån i skräck, driven av just den fördom han enligt avhandlingen skulle ha satt sig över: ”Då bröts förtrollningen sönder. Mikael kom ihåg sjukdomen, som fanns överallt i luften här inne, och blev rädd. [...] Då mindes

han att han inte fick andas inne hos Sackéusas. Då öppnade han dörren och sprang rätt ut i sommaren.” (97). Exemplet visar alltså inte riktigt på den rationalitet som avhandlingen hävdar.

Analyser av andra passager från samma avsnitt i romanen framstår i mina ögon som övertolkningar. Enligt avhandlingen bidrar barnet Mikael's dialog med Olle och hans mor till klassolidaritet (191 f.). Men klassolidaritet tycks mig för starkt. Det är ju främst kompisskap det handlar om: Olles gladlynt-het och intelligens framhålls och just det gör um-gänget trevligt och underhållande. Vidare hävdas att Mikael's undran över hur lungsoten kan vara förbunden med en blå slöja ger uttryck för tvivel på de vuxnas förklaringar. Men den blå slöjan är knuten till Mikael's synfält och inget som de vuxna sagt (*Godnatt, jord*, 93 f.). Att barnet just genom umgänget med Olle dessutom skulle visa sig vara en bättre människa än de vuxna är nog också att ta i. Allt som här hävdas kan diskuteras, men avhand-lingen hävdar sin ståndpunkt som absolut: att det förhåller sig så står klart för läsaren utan att berättaren kommenterar sammanhangen (192).

Sandra Mischliwicz avhandling är ett överflö-dande rikt och mångfacetterat arbete, både teoretiskt, metodiskt och innehållsligt. Den huvudkritik jag anfört baserar sig till stor del på detta över-flöd. Hur imponerande detta stora arbete än är, så lider det i flera avseenden av bristande överskådlig-het och stringens. I stället för en eller ett par starka frågeställningar som kunde driva avhandlingen och ge en klar argumentationslinje, så presenteras en hel arsenal av både teser och frågor, som bara ofull-ständigt kan behandlas. Undersökningens resultat förblir därför något oklart. Jag har också vissa in-vändningar mot de teoretiska perspektiv som an-läggs, både vad gäller antal och i sak. Slutligen kan också vissa anakronistiska och tidsmässigt oklara tendenser noteras i avhandlingens historiska fram-ställning.

Dessa kritiska synpunkter får dock inte skymma den stora insats som Mischliwicz avhandling innebär för arbetarlitteraturen och arbetarlittera-turforskningen. Till skillnad från mycken annan forskning på området ger den ny och betydande kunskap om just de litterära texterna och sätter in dem i idéhistoriska och sociala sammanhang, som ofta är klagörande. Själva utgångspunkten med barnet som sinnebild eller ställföreträdare för arbe-taren och arbetarförfattaren är fyndig, kreativ och tänkvärd. Avhandlingen är också skriven med ett

engagemang och ett forskarnit utöver det vanliga, åtminstone i Sverige. Det återstår bara att önska författaren lycka till med förhoppning om fortsatta forskningar.

Beata Agrell

Henrik Otterberg, *Alma Natura, Ars Severa. Ex-panses & Limits of Craft in Henry David Thoreau* (Dissertations defended at the Department of Li-terature, History of Ideas & Religion, University of Gothenburg, 39). Institutionen för litteratur, idé-historia och religion, Göteborgs universitet. Göte-borg 2014.

In 19th-century America, the literary stature of Henry David Thoreau was far overshadowed by that of his tutor Ralph Waldo Emerson. In our own time, however, their respective importance has in many ways been reversed, spurred in part by Thoreau's deep environmental concerns. In the last three decades in particular, numerous schol-arly books and articles have been devoted to Tho-reau's works. Thoreau has become the focus of a re-cent doctoral thesis in Sweden as well, namely Hen-rik Otterberg's *Alma Natura, Ars Severa: Expanses & Limits of Craft in Henry David Thoreau*. Otter-berg's dissertation may be seen as a rather daunt-ing endeavor, as the study of Thoreau's works to-day has become a densely plowed academic field. In my view, Otterberg's monograph nonetheless manages to pursue interesting perspectives that have received modest attention from other Tho-reau scholars.

The main body of Otterberg's dissertation con-sists of six chapters, all of them articles on Tho-reau that Otterberg has published over a period of 17 years between 1997 and 2014. In his exten-sive, nearly 60-page introduction to these articles, Otterberg provides a general overview of major scholarly positions on Thoreau's work, presents the primary theses of his own study, and sketches out his main theoretical inroads to the analysis of Thoreau's texts. In the latter part of the "Introduc-tion" Otterberg also comments on each of his arti-cle chapters, situating them, post-facto as it were, within the intrinsic discourse of the dissertation as a whole.

The order in which the articles appear in the dis-sertation reflects, by and large, the historical-chron-ological order in which Thoreau wrote the texts